การศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลี

An Analytical Study of Paṇāmakathā (Invocation) in Pali Literatures

พระมหาเขตรัตน์ ขนฺติธโร, พระครูศรีปัญญาวิกรม, พระมหาพจน์ สุวโจ
Phramaha Khetrat Khantidharo, PhrakruSripanyavikrom, Phocana Suvaco
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buriram Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author, E-mail: thekhet74@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) ศึกษาปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ 3) ศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาเอกสาร ตำรา บทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปณามกถาและวรรณกรรมบาลี และวรรณกรรมไทย แล้วนำมาพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า

1. วรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า เป็นวรรณกรรมที่บันทึกและแต่งขึ้นโดยใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก มีรูปแบบเป็นร้อยแก้วบ้าง ร้อยกรองบ้าง หรือผสมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองบ้าง ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส รวมถึงคัมภีร์รุ่นหลังที่แต่งขึ้นในสังคมไทย เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการแสดงหลักธรรมต่าง ๆ รวมถึงการอธิบายขยายหลักธรรม เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น และมีความปรารถนาให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคง

2. ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า เป็นบทร้อยกรองซึ่งมีเนื้อหานอบน้อมสรรเสริญต่อพระรัตนตรัย คำปรารภของผู้ประพันธ์ และการขออานิสงส์ต่าง ๆ ลักษณะการแต่งใกล้เคียงกับบทต้นของวรรณกรรมอื่นที่แต่งในอินเดีย ผู้แต่งในชั้นอรรถกถาและในชั้นฎีกาได้แต่งและวางปณามกถาไว้ต้นคัมภีร์ เป็นทั้งคำสรรเสริญและการแสดงความเคารพในบทเดียวกัน แต่เป็นการสรรเสริญและการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยซึ่งผู้แต่งนับถือ

3. การวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่ามี 2 รูปแบบ กล่าวคือ 1) คัชชะ ร้อยแก้ว และ 2) ปัชชะ ร้อยกรอง ส่วนใหญ่เป็นปัฐยาวัตฉันท์ อินทรวิเชียรฉันท์ และอุปเปนทรวิเชียรฉันท์ ส่วนเนื้อหาเป็นการแสดงการสรรเสริญและนมัสการ

ได้รับบทความ: 4 กุมภาพันธ์ 2569; **แก้ไขบทความ:** 11 มีนาคม 2569; **ตอบรับตีพิมพ์:** 14 มีนาคม 2569
Received: February 4, 2026; **Revised:** March 11, 2026; **Accepted:** March 14, 2026

พระรัตนตรัย แสดงความปรารถนาของผู้รจนา เป็นการเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์ของผู้รจนา เป็นการบอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง และแสดงความเคารพต่อแหล่งข้อมูลที่นำมาอ้างอิง ส่วนอลังการที่พบมีทั้งสัททาลังการและอรรถาลังการ

คำสำคัญ: ปณามกถา, วรรณกรรมบาลี, พระพุทธศาสนา

Abstract

The purposes of this research were: 1) to study Pāli literature in Buddhist scriptures; 2) to examine Paṇāmakathā (invocation) in Pāli literature; and 3) to conduct an analytical study of Paṇāmakathā (invocation) in Pāli Buddhist scriptures. This documentary research was conducted by examining textbooks, academic articles and related research on Paṇāmakathā (invocation) in Pāli literature and Thai literature. The data were analyzed and presented using a descriptive–analytical method.

The research results found that:

1. Pāli Literature in Buddhist Scriptures found that Pāli literature in Buddhist scriptures consisted of works recorded and composed primarily in the Pāli language, utilizing prose, verse or a combination of both. These works included the Tipiṭaka (Canon), Aṭṭhakathā (Commentaries), Ṭīkā (Sub-commentaries), Anuṭīkā (Further Sub-commentaries), Pakaraṇavisesa (Special Treatises), as well as later scriptures composed within Thai society. The primary purpose of these texts is to expound and clarify Buddhist doctrine (Dhamma) in order to ensure the stability and longevity of Buddhism.

2. Paṇāmakathā (Invocation) in Pāli Literature found that Paṇāmakathā in Pāli literature consisted of poetic verses composed to humbly pay homage to and praise the Triple Gem the Buddha, the Dhamma, and the Saṅgha. These verses also functioned as the author's preface, expressing aspirations for the merit gained from composing the work. The style of Paṇāmakathā was similar to the introductory sections found in other classical Indian literatures. Traditionally, commentators (Aṭṭhakathācariyā) and sub-commentators (Ṭīkācariyā) placed these verses at the beginning of their treatises as a unified expression of reverence and profound respect toward the Triple Gem.

3. An analysis of Paṇāmakathā (Invocation) found that the analysis of Paṇāmakathā revealed two formal styles: 1) gajja (prose) and 2) pajja (verse). Most Paṇāmakathā were composed in poetic meters such as Pathyāvatta, Indavajira, and Upendavajira. In terms of content, Paṇāmakathā serveed several functions, including praising and venerating the Triple Gem, declaring the author's aspirations, inviting readers to study the treatise, stating the objectives of the work and acknowledging the authority of referenced sources. From the perspective of literary aesthetics (alaṅkāra), the study identifies the use of both saddālaṅkāra (figures of sound) and atthālaṅkāra (figures of sense).

Keywords: Panāmagāthā, Pāli Literature, Pāli Poetics, Buddhism

1. บทนำ

ปณามกถา คือ การแสดงความนอบน้อม เป็นบทร้อยแก้ว หรือร้อยกรอง หรือผสมร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งคาถาวรรณพฤติและมาตราพฤติ เพื่อแสดงความเคารพนบนอบ, แสดงการน้อมไหว้, แสดงการนมัสการ, แสดงการสรรเสริญ ยกย่อง และขอพรต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือ มีในตอนต้นของวรรณกรรมบาลีชั้นหลังพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส สำนวนของปณามกถาก็จะแตกต่างกันไปตามยุคตามสมัยและตามสำนวนของผู้แต่งแต่ละท่าน (พระสิริมังคลาจารย์, 2554, หน้า 4) อีกประการหนึ่ง เพื่อเป็นการช่วยให้ผู้แต่งวรรณกรรมนั้นเกิดขวัญและกำลังใจในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมอันทรงคุณค่า บางทีก็เป็นการกล่าวเกริ่นนำถึงเรื่องที่แต่ง เพื่อปลุกเร้าให้ผู้อ่านเกิดความสนใจในเนื้อหาด้านในของวรรณกรรมนั้น ๆ อาจเป็นได้ว่าสมมติฐานยุคหลังประวัติศาสตร์ที่คาดว่าจะเป็นที่มาของปณามกถา คือ การรับเอาวัฒนธรรมการอาเศียรวาท (ภาษาไทยใช้ อาศิรวาท) คือการสรรเสริญบูชาคุณของเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียอันมีแหล่งกำเนิดในที่เดียวกันกับพระพุทธศาสนาแต่เกิดขึ้นก่อน ดังนั้น ขนบธรรมเนียมนี้ก็ยังคงมีอิทธิพลสำคัญประการหนึ่งในการแต่งวรรณกรรมต่าง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 897)

วรรณกรรมบาลีเป็นวรรณกรรมที่มีความเป็นมายาวนานสืบทอดกันมาด้วยวิธีมุขปาฐะ คือการท่องจำถ่ายทอดกันแบบปากต่อปาก ซึ่งเป็นหลักการรักษาคัมภีร์ที่มีประสิทธิภาพมากเพราะจะต้องว่าพร้อมกันและเหมือนกัน จึงไม่ผิดแปลกจากกัน กล่าวคือมีการตรวจสอบในตัวเอง ถ้าไม่ตรงกันก็จะรู้ในขณะนั้นเลย ส่วนการจดบันทึกนั้นอาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่ายกว่า กล่าวคือ อาจฟังผิด อาจจดบันทึกไม่ตรง ไม่ชัดเจน หรืออาจทำให้ผู้อ่านอาจออกเสียงผิด

แต่เนื่องจากภายหลังเกิดปัญหาขึ้นหลายอย่าง เช่น ปัญหาด้านประสิทธิภาพในการท่องจำของบุคคล ปัญหาด้านการแทรกแซงด้านการเมือง และปัญหาการเผยแผ่ศาสนาของศาสนาต่าง ๆ จึงเริ่มมีแนวความคิดว่า การเก็บรักษาโดยการท่องจำเพียงอย่างเดียว อาจทำให้คัมภีร์สูญสิ้นไปได้โดยง่าย และเริ่มที่จะ จาร หรือ จารึกวรรณกรรมบาลีไว้ในใบลาน เพราะเท่าที่ค้นพบในยุคนั้น ใบลานมีคุณสมบัติที่อยู่ได้นานกว่าวัสดุอย่างอื่น ในเบื้องต้นเรียกกันว่า “วรรณกรรมใบลาน” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2556, หน้า 115)ภาษาที่ใช้ก็จะเป็นภาษาบาลี เนื่องจากภาษาบาลีไม่มีตัวอักษร เป็นเพียงเสียงเท่านั้น จึงใช้อักษรของท้องถิ่นนั้น ๆ ในการจารจารึกวรรณกรรมบาลี ตัวอักษรแต่ละท้องถิ่นจึงไม่เหมือนกัน แต่เน้นที่การออกเสียงจะต้องเหมือนกัน เช่น อักษรสิงหล อักษรพม่า อักษรขอม อักษรธัมม์ (ล้านนา) (พระมหาฉัตรเทพ พุทฺธชาโต (พุทธชูชาติ) และคณะ, 2563, หน้า 4)

อีกอย่างหนึ่งในการศึกษาเล่าเรียนศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ คือ ยุคที่ยังไม่มีการคิดค้นอักษร หรืออักขระใด ๆ มนุษย์ก็จะใช้วิธีการจดจำและถ่ายทอดแบบปากต่อปาก ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” เป็นหลัก และการศึกษาเล่าเรียนศิลปะวิทยาการใด ๆ ที่มีความสำคัญที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนผู้เรียนจะให้ความเคารพครูบาอาจารย์ผู้สอนสั่งศิลปะวิทยาการเป็นอย่างยิ่ง เพราะถือว่าสิ่งที่ตนศึกษาเล่าเรียนนั้นเป็นสิ่งมีคุณค่ามีความสำคัญ ดังนั้น การแสดงความเคารพ จึงเป็นสิ่งที่ถือเป็นขนบธรรมเนียมมาตั้งแต่ยุคนั้น ซึ่งการแสดงความเคารพนั้นแต่ละชนชาติ แต่ละศาสนา ลัทธิความเชื่อต่าง ๆ อาจมีรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น การสร้างรูปเคารพ หรือตัวแทน หรือ เครื่องหมายสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อสร้างเป็นรูปแบบของตนเอง และการกล่าวสรรเสริญ ยกย่องในครูบาอาจารย์ จึงถือเป็นรูปแบบหนึ่งและถือกำเนิดขึ้นมาพร้อม ๆ กันนั่นเอง ปัจจุบันขนบธรรมเนียมประเพณีแบบนั้นก็ยังมีอยู่ เช่น ศิลปะการแสดงต่าง ๆ งานหัตถกรรมศิลปกรรมต่าง ๆ งานด้านวรรณกรรมและวรรณคดีก็เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะงานด้านวรรณกรรมที่จะต้องใช้ตัวอักษรในการแต่ง หลายชาติหลายภาษาก็จะต้องกล่าวเกริ่นปณามกถา เพื่อแสดงออกถึงความเคารพ นอบน้อม ต่อผู้ที่ตนเคารพในฐานะต่าง ๆ ตลอดถึงการพรรณนาถึงความสามารถและความดีงามที่เป็นลักษณะเด่น ของผู้ที่ตนยกย่อง เช่น พระสัมมาพุทธเจ้า พระรัตนตรัย พระอรหันต์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดทั้งบูรพาจารย์และบุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชาทั้งหลาย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535, ขุ.ป.อ. (ไทย) 1/1)

แม้จะมีบทความและงานวิจัยจากผู้สนใจศึกษาปณามกถาในวรรณกรรมอยู่บ้าง แต่ผู้วิจัยพบว่า ยังไม่มีนักวิชาการท่านใดศึกษาปณามกถาในวรรณกรรมบาลี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา รวมถึงวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาและพัฒนาการของปณามกถาในวรรณกรรมบาลีมาก่อน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจ “ศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์

พระพุทธศาสนา” ซึ่งน่าจะทำให้เข้าใจในปณามกถา รวมถึงรูปแบบเนื้อหาและพัฒนาการของปณามกถาในวรรณกรรมบาลีได้ชัดเจนมากขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยคุณภาพเชิงเอกสาร มุ่งศึกษารูปแบบและเนื้อหาของปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญของปณามกถา ตั้งแต่คัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก จนถึงคัมภีร์รุ่นหลังในสังคมไทย โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 45 เล่ม พิมพ์ถวายเป็นพระราชกุศลแด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลเดช พุทธศักราช 2560, คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์รุ่นหลังในสังคมไทย, เอกสาร ตำรา บทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปณามกถาและวรรณกรรมบาลี และวรรณกรรมไทย

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลี ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ดังนี้ 1) วิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาของปณามกถาในวรรณกรรมบาลี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ 2) วิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญของปณามกถาที่ใช้ในวรรณกรรมบาลี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แล้วดำเนินการสรุปผลและนำเสนอการวิจัย โดยการเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 วรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า เป็นวรรณกรรมที่บันทึกและแต่งขึ้นโดยใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก มีรูปแบบเป็นร้อยแก้วบ้าง ร้อยกรองบ้าง หรือผสมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองบ้าง ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์อนุฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส รวมถึงคัมภีร์รุ่นหลังที่แต่งขึ้นในสังคมไทย เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการแสดงหลักธรรมต่าง ๆ รวมถึงการอธิบายขยายหลักธรรมเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น และมีความปรารถนาให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคง ดังนี้

1. วรรณกรรมบาลีชั้นพระไตรปิฎก พบว่า เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาอยู่บนพื้นฐานแห่งความจริง ความงาม และความดี เนื้อหาประกอบด้วยเหตุผลแสดงข้อเท็จจริงอย่างมีระบบ ในแง่ที่เป็นวรรณกรรมสื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดความบันดาลใจและจินตนาการสะท้อนให้ผู้อ่านเข้าใจความจริงของชีวิตและความจริงของโลกตามหลักพุทธธรรมให้เห็นอย่างชัดเจน ด้วยวรรณกรรมบาลีที่มีลักษณะพิเศษ ด้านเนื้อหา กล่าวคือ 1) ที่มีลักษณะเป็นคำสั่ง หรือข้อห้ามคือพระวินัย 2) ที่มีลักษณะเป็นคำสอนคือพระธรรม และ 3) ที่มีลักษณะเป็นวิชาการล้วน ๆ คือพระอภิธรรม วรรณกรรมบาลีพัฒนาการจากรุ่นสู่รุ่น สืบทอดตั้งแต่ยุค พระไตรปิฎกเป็นต้นมา เนื้อหาเป็นไปตามมติของพระสังคีติกาจารย์คราวทำสังคายนา ที่ตางจากวรรณกรรมอื่น คือ วรรณกรรมบาลีประมวลความรู้สภาวะตามกฎธรรมชาติที่ได้จาการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงญาณทัศน ที่เป็นสัจธรรมยิ่งกว่าวรรณกรรมทั่วไป

2. วรรณกรรมบาลีชั้นอรรถกถา พบว่า เป็นวรรณกรรมที่รจนาขึ้นมาใหม่ ไม่ใช่พุทธวจนะ แต่เป็นคัมภีร์คู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกที่โบราณาจารย์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา เพื่ออธิบายความหมายของคำศัพท์ที่เข้าใจยากและความหมายของวลี ประโยค หรือข้อความที่มีนัยสลับซับซ้อน อาจทำให้เข้าใจผิดและแปลความหมายผิดไปจากพระพุทธประสงค์ในบริบทนั้น ๆ ได้เป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์แต่งไขความ แก้ความพระไตรปิฎก อรรถกถาจัดเป็นวรรณกรรมบาลีทุติยภูมิ มีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ผู้แต่งอรรถกถา เรียกว่า “อรรถกถาจารย์” ลักษณะอรรถกถา เป็นคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก โดยตรง หมายความว่า พระไตรปิฎกแต่ละสูตร แต่ละส่วน แต่ละเรื่องมีอรรถกถาอธิบายจำเพาะสูตร จำเพาะส่วน จำเพาะตอน หรือจำเพาะเรื่องนั้น ๆ และอธิบายความตามลำดับโดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำ อธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรมหลักวินัย เล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัย แวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยง ประมวลความเป็นมา เป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์ หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนขึ้น

3. วรรณกรรมบาลีชั้นฎีกา-อนุฎีกา-ปกรณ์วิเสส พบว่า 1) วรรณกรรมบาลีชั้นฎีกา เป็นวรรณกรรมที่อธิบาย อรรถกถา เลือกคำหรือข้อความยากในอรรถกถานำมาอธิบายให้เข้าใจง่าย ฎีกาของเถรวาทในระยะแรก หมายถึงหนังสืออธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎก แต่ภายหลังหมายรวมหนังสืออธิบายความหนังสือที่ไม่ใชอรรถกถาพระไตรปิฎกด้วย เช่น ฎีกาของพงศาวดารบาลี ฎีกาตำราไวยากรณ์ และฎีกาปกรณ์วิเสส มีมิลินทปัญหา เป็นต้น 2) วรรณกรรมบาลีชั้นอนุฎีกา เป็นวรรณกรรมที่พระอาจารย์ทั้งหลายแต่งแก้หรืออธิบายเพิ่มเติมจากคัมภีร์ฎีกา ซึ่งอนุฎีกานี้

นับเป็นหลักฐานชั้น 4 รองจากฎีกา เช่น อนุฎีกาวิมติ-วิโนทนี ของพระวินัย เป็นต้น แบ่งเป็น 3 ประเภท ตามสายแห่งพระไตรปิฎก คือ อนุฎีกาพระวินัยปิฎก อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก และอนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก 3) วรรณกรรมบาลีชั้นปกรณ์วิเสส เป็นคัมภีร์ที่พระคันถรจนาจารย์ได้รจนาขึ้น เพื่อแสดงความคิดเห็นอันเป็นภูมิรู้หรือภูมิธรรมของท่าน โดยศึกษาค้นคว้า และรวบรวมจากคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าแบบย่นย่อ หรือรวบยอดให้ผู้ศึกษาสามารถจดจำได้ง่ายขึ้น, เพื่อสรรเสริญและชมเชยคุณพระรัตนตรัยในรูปของร้อยกรองภาษาบาลี, เพื่อเสนอหลักการและวิธีการในการอธิบายขยายความพระไตรปิฎก, แสดงความรู้เรื่องโลกและจักรวาล เป็นต้น 4) วรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในสังคมไทย พบว่า แบ่งออกเป็น 4 ยุค ดังนี้ (1) วรรณกรรมบาลีในยุคสุโขทัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 (ประมาณ พ.ศ. 1701 – 1800) ปรากฏจารึกที่มีข้อความภาษาบาลีของไทยที่จารึกด้วยอักษร ต่างกัน 5 แบบ คือ อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรเทวนาครี อักษรแบบพุกาม และอักษรขอมโบราณ (2) วรรณกรรมบาลีในยุคล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 20) แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงที่หนึ่ง เรียกว่า วรรณคดีพระไตรปิฎก อยู่ในสมัยของ พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ซึ่งมีพระสงฆ์ที่เฉลียวฉลาดและรู้หลักพระไตรปิฎกจำนวนหลายรูป จนสามารถทำการสังคายนาครั้งที่ 8 ที่เรียกว่า “อัฏฐมสังคายนา” ขึ้นที่วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอดในปี 2020 และช่วงที่สอง คือ ในสมัยพระเจ้าติลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2068-2038) (3) วรรณกรรมบาลีในยุคอยุธยา (พ.ศ. 2231-2246) มีวรรณกรรมบาลีเกิดขึ้น ในสมัยนี้เพียง 2 เรื่อง คือ 1) มูลกัจจายนคัณฐี และ 2) สัทธัมมสังคหะมูลกัจจายนคัณฐี แต่งเป็นร้อยกรอง แก้เนื้อความในมูลกัจจายนะ (4) วรรณกรรมบาลีในยุครัตนโกสินทร์ มี 3 คัมภีร์คือ คัมภีร์จุลยุทธกาลวงศ์ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คัมภีร์มหายุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยเรื่องราชาธิราช คัมภีร์สังคีติยวงศ์ ว่าด้วยการทำสังคายนาพระไตรปิฎก 5) รูปแบบของบทประพันธ์ พบว่า มี 3 อย่าง โดยจำแนกเป็น (1) ปัชชะ (ร้อยกรอง) ประเภทเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ ตามคัมภีร์สัททนีติ และคัมภีร์พาลาวตาร แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1. ฉันท์วรรณพฤติ เช่น อุเปนทรวิเชียรฉันท์ และ 2. ฉันท์มาตราพฤติ เช่น อริยปัฐยาฉันท์ (2) คัชชะ (ร้อยแก้ว) ความเรียงที่สละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย และ (3) วิมิสสะ (บทประพันธ์ผสม) ใช้ทั้งสองรูปแบบ เพื่อให้บทประพันธ์มีชีวิตชีวาขึ้น

4.2 ปณามกถาในวรรณกรรมบาลี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

1. ลักษณะของปณามกถา มีการกล่าวคำสรรเสริญและนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระอริยสงฆ์ ในพระไตรปิฎก ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาพบว่า มีคำสรรเสริญ คำแสดงความเคารพ คำร้องขออานิสงส์หรือแสดงความปรารถนา ขอพรในบทเดียวกันและมีเนื้อความต่อเนื่องกัน

2. การประพันธ์ปณามกถา มีธรรมเนียมในการแต่งใกล้เคียงกับบทต้นของวรรณกรรมอื่นที่แต่งในอินเดีย ผู้แต่งในชั้นอรรถกถาและในฎีกาได้แต่งและวางปณามกถาไว้ต้นคัมภีร์ เป็นทั้งคำสรรเสริญและการแสดงความเคารพในบทเดียวกัน แต่เป็นการสรรเสริญและการแสดงความเคารพพระรัตนตรัยที่ผู้แต่งนับถือ

4.3 วิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยแบ่งวิเคราะห์รูปแบบตามชั้นของคัมภีร์ ตาม 1) คัมภีร์อรรถกถา 3 คัมภีร์ 2) คัมภีร์ฎีกา-อนุฎีกา 3 คัมภีร์ 3) คัมภีร์ปกรณ์วิเสส 1 คัมภีร์ 4) คัมภีร์ชั้นหลังในสังคมไทย มีรายละเอียดสรุปดังนี้

1. คัมภีร์อรรถกถา 3 คัมภีร์ ได้แก่

1) คัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา มี 16 คาถา พบว่าวิเคราะห์ได้ 2 รูปแบบ ดังนี้ (1) คาถาที่ 1 และ 9-16 เป็นอินทรวิเชียรฉันท์ (2) คาถาที่ 2-8 เป็นอุเปนทรวิเชียรฉันท์

2) คัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวิลาสินี มี 3 คาถา พบว่า คาถาที่ 1-3 เป็นอริยฉันท์

3) คัมภีร์อรรถกถาปรมัตถโชติกา มี 5 คาถา พบว่า คาถาที่ 1-5 เป็นปัฐยาวัตรฉันท์

2. คัมภีร์ฎีกา-อนุฎีกา 3 คัมภีร์ ได้แก่

1) คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา มี 16 คาถา พบว่าเป็นปัฐยาวัตรฉันท์

2) คัมภีร์วชิรพุทธิฎีกา มี 4 คาถา พบว่า วิเคราะห์ได้ 2 รูปแบบ ดังนี้ (1) คาถาที่ 1 - 3 เป็นอินทรวิเชียรฉันท์ (2) คาถาที่ 4 เป็นปัฐยาวัตรฉันท์

3) คัมภีร์วิมติวิโนทนีฎีกา มี 6 คาถา พบว่า คาถาที่ 1-6 เป็นปัฐยาวัตรฉันท์

3. คัมภีร์ปกรวิเสส 1 คัมภีร์ ได้แก่ มังคลัตถทีปนี มี 7 คาถา พบว่า คาถาที่ 1-7 เป็นปัฐยาวัตรฉันท์

4. คัมภีร์ชั้นหลังในสังคมไทย 1 คัมภีร์ ได้แก่ สังคีติวงศ์ มี 3 คาถา พบว่า คาถาที่ 1-3 เป็นนอินทรวิเชียรฉันท์

และวิเคราะห์เนื้อหาเป็น 1) การแสดงการสรรเสริญ และนมัสการพระรัตนตรัย 2) คำร้องขออานิสงส์จากการกล่าวถ้อยคำนมัสการพระรัตนตรัย 3) การเชิญชวนผู้อ่าน 4) การบอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง 5) การอ้างอิงคัมภีร์ข้อมูลที่ใช้แต่ง มีรายละเอียดสรุปดังนี้

1) การแสดงการสรรเสริญและนมัสการพระรัตนตรัย พบว่า มีการใช้ ปณามกถาในอรรถกถามากกว่าในคัมภีร์ชั้นหลังอันได้แก่ฎีกา กล่าวคือทุกคัมภีร์อรรถกถาล้วนมีปณามกถาทั้งสิ้น (เว้นแต่เถรีคาถาที่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของเถรคาถาและอรรถกถา ชาดก) และในเนื้อหาของทุกปณามกถาผู้แต่งล้วนแต่งสรรเสริญและแสดงความเคารพพระรัตนตรัย นั่นย่อมแสดงว่า

จุดประสงค์หลักในการแต่งน่าจะมาจากเจตนาของผู้แต่งที่มุ่งเน้นไปที่การสรรเสริญและนมัสการพระรัตนตรัยเป็นหลัก

2) คำร้องขออานิสงส์จากการกล่าวถ้อยคำนมัสการพระรัตนตรัย พบว่า มีคำร้องขออานิสงส์ปรากฏจำนวนมากในประณามกถาของอรรถกถาข้อความเช่นนี้ไม่ปรากฏในปณามกถาของคัมภีร์ฎีกา และถ้อยคำในส่วนนี้ปรากฏ ต่อเนื่องจากคำสรรเสริญและนมัสการในปณามกถา เนื้อหาในส่วนดังกล่าวถือได้ว่ามีความสำคัญและเกี่ยวกับตัวผู้แต่งโดยตรง เพราะเป็นคำแสดงนัยที่ชี้ให้เห็นว่าต้องการความปลอดภัยในชีวิตและน่าจะกล่าวได้ว่า ผู้แต่งมองการแสดงถ้อยคำนมัสการนอบน้อมว่าเป็นบุญกุศลหรือคุณความดีที่สามารถให้ผลแก่ตนได้ อีกทั้งเพราะต้องการความปลอดภัยรวมถึงสวัสดิภาพในชีวิตจึงได้กล่าวถ้อยคำร้องขออ้างกรรมที่ทำก่อนคือนมัสการว่าเป็นบุญ ลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นการกล่าวสัจจวาจาอย่างหนึ่ง ที่สำคัญคำร้องขออานิสงส์ยังบ่งถึงความต้องการให้การแต่งคัมภีร์ราบรื่น ไม่มีอุปสรรคอันเนื่องมาจากความตั้งใจจริงที่จะแต่งคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาให้สำเร็จด้วย ลักษณะถ้อยคำดังเช่นนี้ยังพบในบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าและขอพรในยัชญพิธีที่เรียกว่า อาศิส ถ้อยคำที่เรียกว่า อาศิส ใช้ในยัชญพิธีสมัยพระเวทมีข้อสังเกตเด่นชัด คือ มนต์ดังกล่าวจะเริ่มด้วยคำสรรเสริญและตามด้วยคำร้องขอความช่วยเหลือจากเทพเจ้าเสมอ ซึ่งใกล้เคียงกับปณามกถาที่มีการสรรเสริญพระรัตนตรัยและคำร้องขอความปลอดภัยในพระพุทธศาสนา

3) การเชิญชวนผู้อ่าน พบว่า ในปณามกถาอรรถกถาพบเนื้อหาเช่นนี้มากถึง 17 คัมภีร์ ส่วนในคัมภีร์ชั้นฎีกาพบเพียงแห่งเดียว สาเหตุน่าจะมาจากทัศนคติของผู้แต่งที่มองงานในชั้นอรรถกถาและฎีกาแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้เองผู้แต่งอรรถกถาจึงเชิญชวนให้ผู้อื่นศึกษางานของตนด้วยความตั้งใจ เพราะเป็นทั้งงานสำคัญยิ่งใหญ่และเกี่ยวข้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนคัมภีร์ประเภทฎีกา เป็นการอธิบายความหมายของคำ และความที่กำกวมเท่านั้น เป็นการดึงความสนใจของผู้อื่นให้เข้ามาศึกษางานของตน ซึ่งจะทำให้วรรณกรรมเป็นที่รับรู้และนำไปสู่การปฏิบัติตาม คำเชิญชวนที่ปรากฏในปณามกถาล้วนใช้คำกริยาเชิงชักนำและอ้อน คำเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์ด้วยความเคารพนั้นกล่าวได้ว่าเป็นการดึงความสนใจ เช่น ในคัมภีร์สัทธัมมปาโชติกา กล่าวว่า “ขอสัตบุรุษจงตั้งใจฟังและทรงจำเนื้อความในสัทธัมมัปปโชติกาไว้ด้วยดีโดยความเคารพเถิด” (สายัญ ศรีอ่อน, 2550, หน้า 246) คำเชิญชวนดังกล่าวถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการปลุกเร้าและดึงดูดความสนใจของผู้อ่านวรรณกรรมให้รู้ว่างานที่จะต้องศึกษามีความสำคัญมาก เพราะเกี่ยวพันกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และอธิบายความพระพุทธพจน์ อีกทั้งหากผู้อื่นเกิดความรู้จาก การศึกษาวรรณกรรมที่ผู้แต่ง ย่อมส่งผลให้ศาสนามั่นคงและคำสอนเป็นที่แพร่หลายสืบไป และเป็นที่น่าสังเกตว่า คำเชิญชวนดังกล่าวสะท้อนให้

เห็นถึงการเผยแพร่คัมภีร์อยู่ในรูปแบบ คล้ายการแสดงละครสันสกฤต หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ คัมภีร์ชั้นอรรถกถานี้มุ่งให้ใช้เพื่อแสดง เผยแพร่ให้รับฟังมากกว่าที่จะใช้ตีพิมพ์ให้อ่านอย่างวรรณกรรมสมัยใหม่

4) การบอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง พบว่า เนื้อหาในส่วนที่บอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง ในคัมภีร์อรรถกถาจำนวนทั้งสิ้น 27 คัมภีร์ปรากฏเนื้อหาในส่วนดังกล่าวมากถึง 14 คัมภีร์ ส่วนคัมภีร์ฎีกาพบว่ามีเนื้อหาบอกวัตถุประสงค์ในการแต่งเช่นกัน หากแต่มีวัตถุประสงค์แตกต่างกันและพบน้อยกว่าในอรรถกถา จากหลักฐานพบว่า มีสองลำดับถ้อยคำที่ต่อเนื่องจากคำสรรเสริญและแสดงความปรารถนา ประเด็นหลักที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ คือ ต้องการแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเพื่อให้พระธรรมแพร่หลายออกไป และ ต้องการให้พระสัทธรรมตั้งอยู่มั่นคง ในวัตถุประสงค์ข้อแรกผู้แต่งได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า อรรถกถาเดิมเป็นภาษาสิงหล (ลังกา) คนอื่นไม่สามารถเข้าใจได้ ผู้แต่งต้องการแต่งใหม่ให้เป็นภาษาที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เข้าใจภาษาดังกล่าวดังความปรากฏในปณามกถา อรรถกถาสมันตปาสาทิกาว่า “อรรถาธิบายนี้อรรถกถาเดิม มิได้อำนวยประโยชน์อะไรแก่ภิกษุผู้อยู่ในเกาะอื่น เพราะท่านเรียบเรียงไว้ด้วยภาษาสิงหล ดังนั้นข้าพเจ้าผู้คิดรอบคอบถึงคำนิมนต์ ของพระพุทธสิริเถระ จึงจักเริ่มการอธิบายความนี้ตามนัยแห่งบาลีในบัดนี้ และดังปรากฏความในปณามกถาอรรถกถาธรรมบทว่า อรรถกถาสืบทอดกันมาอย่างมั่นคงในเกาะตัมพปัณณทวีปโดยภาษาของชาวเกาะ ไม่เกิดประโยชน์แก่สัตว์ที่เหลือได้ทั่วไป” (พระพุทธโฆษาจารย์, 2540, หน้า 2)

5) รูปแบบการอ้างอิงคัมภีร์ข้อมูลที่ใช้แต่ง พบว่า เป็นส่วนที่แสดงถึงความซื่อสัตย์ของผู้แต่งในการกล่าวถึงข้อมูลอื่น หรือความคิดของพระเถระสำนักอื่นที่นอกเหนือไปจากเนื้อหาที่ตนแต่งขึ้นใหม่ ผู้แต่งได้วางกรอบในการแต่งคัมภีร์ไว้อย่างเป็นลำดับมีขั้นตอน นั่นคือการอ้างถึงข้อมูลอื่นที่ใช้แต่งและไม่ก้าวล่วงความเห็นของผู้อื่น กรณีเช่นนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งได้แสดงออกถึงความซื่อสัตย์และเคารพคัมภีร์ต้นฉบับอันเป็นผลงานที่มีอยู่ก่อน อีกทั้งความดังกล่าวยังบ่งชัดว่า อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่ผู้แต่งแต่งขึ้นใหม่ แต่ผู้แต่งไม่ได้แต่งเองทั้งหมดเพราะเนื้อความในปณามกถาบอกชัดว่าผู้แต่งได้นำข้อมูลอื่นมาประกอบในแต่ง คัมภีร์และข้อมูลเช่นนั้นมีอยู่แล้วในอรรถกถาเดิม

สรุป การวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่ามี 2 รูปแบบ กล่าวคือ 1) คัชชะ ร้อยแก้ว และ 2) ปัชชะ ร้อยกรอง ส่วนใหญ่เป็นปัฐยาวัตฉันท์ อินทรวิเชียรฉันท์ และอุปเปนทรวิเชียรฉันท์ ส่วนเนื้อหาเป็นการแสดงการสรรเสริญและนมัสการพระรัตนตรัย แสดงความปรารถนาของผู้รจนา เป็นการเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์ของผู้รจนา

เป็นการบอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง และแสดงความเคารพต่อแหล่งข้อมูลที่นำมาอ้างอิง ส่วนอลังการที่พบมีทั้งสัททาลังการและอรรถาลังการ

5. ข้อเสนอแนะ

5.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

ในปัจจุบัน ปณามกถาถือว่าเป็นองค์ประกอบหลักในการแต่งคัมภีร์ภาษาบาลีในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ที่ประพันธ์ในสังคมไทย ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับตำนานหรือพงศาวดารจะต้องมีบทปณามกถาซึ่งแสดงถึงการระลึกถึงพระรัตนตรัย และขอให้การประพันธ์คัมภีร์สำเร็จลุล่วงด้วยดี ถือได้ว่าเป็นธรรมเนียม สืบต่อกันมาจนถึงการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีในสังคมไทย จัดเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลี การใช้ปณามกถานี้จึงถือเป็นเอกลักษณ์ของการประพันธ์คัมภีร์ภาษาบาลีในไทย ที่สะท้อนความเคารพและความตั้งใจของผู้แต่งในสมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน จึงควรมีการส่งเสริมเรียนรู้ สืบทอดธรรมเนียมเพื่อไม่ให้สูญหาย

5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของอลังการในบทปณามกถา
2. การศึกษาเปรียบเทียบบทปณามกถาในวรรณกรรมบาลี และวรรณกรรมไทย

6. องค์ความรู้ที่ได้รับ

การศึกษาวิเคราะห์ปณามกถาในวรรณกรรมบาลีทำให้เข้าใจการใช้ภาษา โครงสร้างภาษาและไวยากรณ์บาลี การใช้ศัพท์ที่มีความหมายเชิงยกย่องและศักดิ์สิทธิ์ นัยยะของคำทางพุทธศาสนาและคุณธรรม และวรรณศิลป์เชิงสรรเสริญ สร้างความน่าเชื่อถือให้วรรณกรรมสรรเสริญโวหาร อุปมา และการเรียงคุณธรรมแสดงความงดงามและแบบแผนของการประพันธ์บาลี การสะท้อนหลักพุทธปรัชญา เช่น ความเคารพและความกตัญญู รวมทั้งค่านิยมทางสังคมของพุทธศาสนิกชน แสดงค่านิยมชาวพุทธที่ยกย่องปัญญา ศีล และคุณธรรม เป็นสื่อถ่ายทอดธรรมะผ่านวรรณกรรม สะท้อนค่านิยมของสังคมพุทธในแต่ละยุค แสดงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา การศึกษา และสังคม เป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธ ส่งเสริมทักษะการอ่านวิเคราะห์ ตีความวรรณกรรมบาลี และเนื้อหาของปณามกถามีบทบาทเป็นบทนำที่เสริมความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเชื่อถือให้แก่วรรณกรรม ดังแผนภาพต่อไปนี้

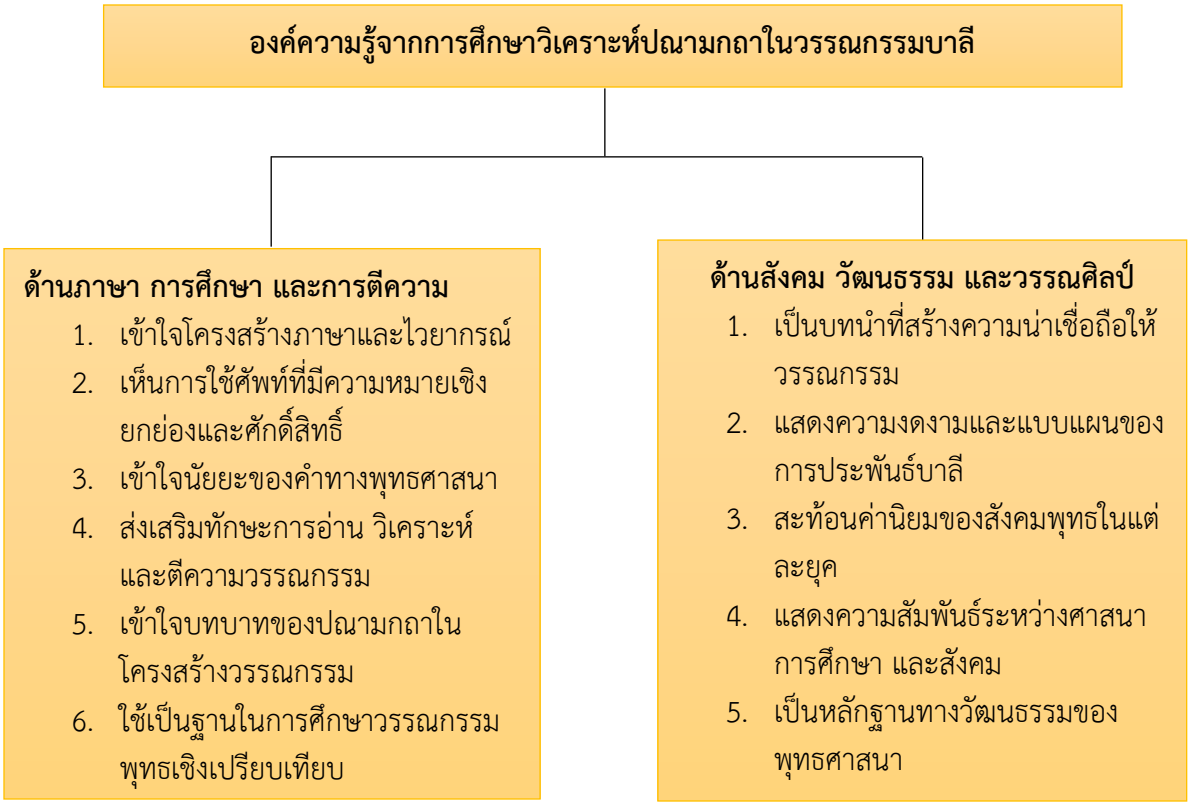

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

พระมหาฉัตรเทพ พุทฺธชาโต (พุทธชูชาติ) และคณะ. (2563). *นวัตวิถีวัฒนธรรมชุมชนกับการสำรวจวรรณกรรมใบลานลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน*. (รายงานวิจัย). สถาบันอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน วัดสูงเม่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสิริมังคลาจารย์. (2554). *มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค 1 ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ 2500*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์.

พระพุทธโฆษาจารย์. (2540). *สมันตปาสาทิกา แปล เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สายัญ ศรีอ่อน. (2550). *ประณามบทและนิคมนกถาในวรรณกรรมบาลี: แนวคิด รูปแบบและภาษา*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบันฑิต สาขาบาลีและสันสกฤต). คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2556). คัมภีร์ใบลานล้านนา. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*, 38(2), 114-133. http://legacy.orst.go.th/royin2014/upload/246/FileUpload/2807_6447.pdf